

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 1 (P1)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2013

TIMARAKA: 70

NKARHI: tiawara ti2

Papila leri ri na 10 wa tipheji.

SWILERISO

1. Papila leri ri avanyisiwile hi SWIYENGE SWINHARHU:
XIYENGE XA A: Xikambelantwisiso (30)
XIYENGE XA B: Nkomiso/Nkatsakanyo wa ndzima (10)
XIYENGE XA C: Ntivoririmi na matirhiselo ya ririmi (30)
2. Hlaya swileriso HINKWASWO hi vukheta.
3. Hlamula swivutiso HINKWASWO.
4. Sungula xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
5. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona.
6. Tlula ntila loko u hetile nhlamulo ya xivutiso xin'wana na xin'wana.
7. Landzelela milawu leyi faneleke ya mapeletelo, mahikahatelo na mavumbelo ya swivulwa.
8. U nga tirhisa minkarhi leyi nga laha hansi tanihi xiletelo:
XIYENGE XA A: Timinete ta 50
XIYENGE XA B: Timinete ta 25
XIYENGE XA C: Timinete ta 45
9. Tsala hi vurhon'wana (swi saseka no vonaka).

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1**

Hlaya XITSHURIWA xa A na xa B kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka swona.

XITSHURIWA XA A

Xikolo xa Titirheleni a xi lo tiseke, etlhelweni ra ntshava ya Matungutungu. Gede ya xona a yi langutanile na numbenumbe wa mavhengele lawa a ya akiwile ya nava na patu ro ya exidorobanini xa Hluvukani. Loko munhu a ya exidorabanini lexi, a swi nga ta n'wi tekela na khumentlhanu wa timinete a nga si fika.

Hi Ravumune ra vhiki leri hundzeke Swanyanya na Solani va yile eku wiseni kun'we na vadyondzikulobye. Hi ntolovelo wa vadyondzi va le xikolweni xa Titirheleni, a va fanele ku tlula patu ra xikontiri ro ya eHluvukani loko va ya emavhengeleni ya le kusuhi. Na vona vanhwanyana lava va endlile tano.

Va te va ha ku tsemakanya patu leri, ko ta fika dyilori ledyi nga fika dyi yimisiwa ekusuhi na vona. Vavanuna lava a va ri endzeni ka dyona va va vitanile hi swikoweto swa mavoko. Kunene Swanyanya na Solani va tshinelerile vavanuna lava a va ri edyilorini dya vona.

Vavanuna lavaya va va komberile ku ya va kombeta laha va nga xavaka kona swakudya na byalwa hikuva xivambalana a xi buba. Loko va va kombetile ndlela na mpfhuka wo ya kona, va ttherile va kombela ku famba swin'we na vona. Hiloko vanhwanyana lavaya va ku galagala, edyilorini. Vavanuna lava a va n'wayitela hi ntsako wa leswaku va phasile timhangela leta ha tsakamaka.

Va fikile va nghena evhengeleni ro xavisa swipyopyi va byi xava bya mihlovohlovo. Va byi nekaneka va ya byi chela emabokisini yo titimeta va ya byi veka elorini. Va suka nakambe va ya xava nyama ya filete, xivindzi na vhoroso, va swi phutsaphutsa va famba na swona endhawini yo oxela eka yona.

Loko va khomisile nyoka, va sukile va kongoma endhawini ya le xihundleni. Hi kona laha byi nga fika byi nwiwa kona. Loko dyambu ri ku lava ra wena, Swanyanya na Solani a va nga ha titivi leswaku hi vona vamani. Kasi mhaka ya ku nyamalala ka vona a yi mangariwile emaphoriseni. Maphorisa a va ri eku laveni ka lori leyi.

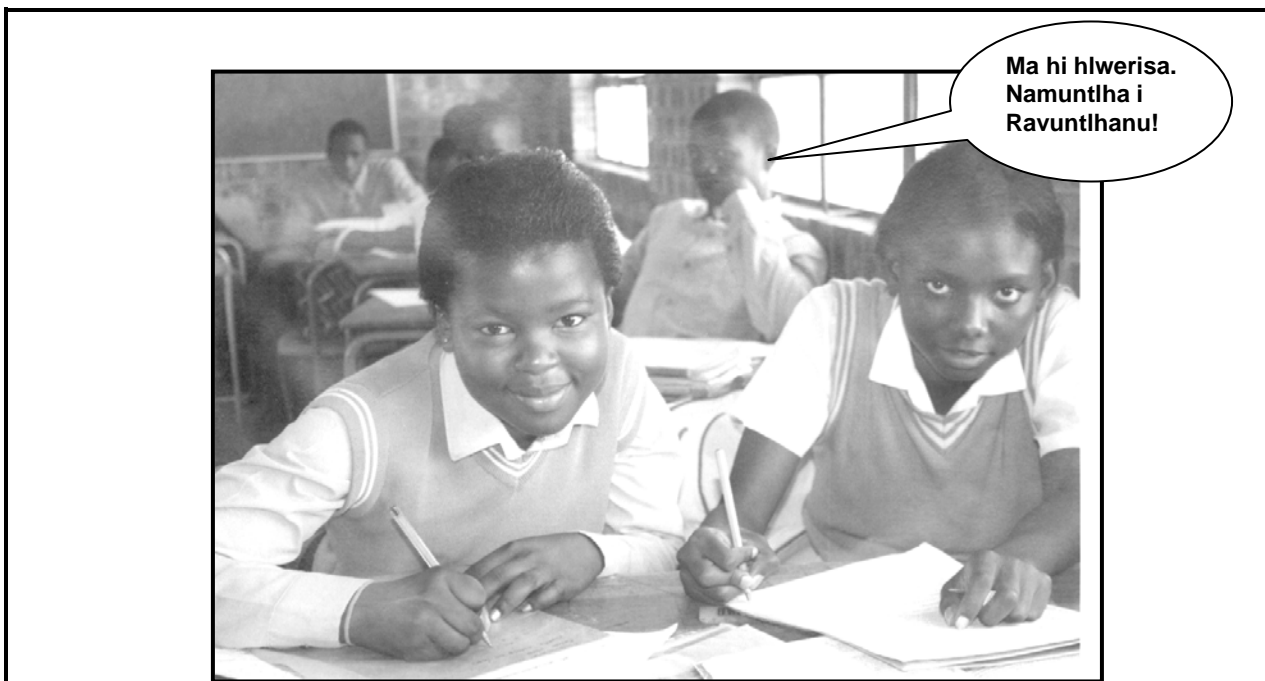
Endzhaku ka ku lumiwa ndleve hi vaxavi, maphorisa va swi kotile ku ya ponisa vanhwanyana lava. Va fikile va khoma vavanuna lavaya va famba na vona exitichini xa maphorisa. Loko yi ri lori, va fonerile vini va khampani leswaku va ta yi teka. Swanyanya na Solani vona va heleketiwile ekaya ka vona hi vhene ya maphorisa. A va pyopyiwile lero na leswaku ku humelela yini a va kalangi va nga swi twa.

Hi xamundzuku va pfuxiwile hi mana wa Swanyanya leswaku va ya exikolweni. Vambuyangwana a va nga ha kumangi na nkarhi wo pfuxeta swa xikambelwana lexi a va fanele ku xi tsala. Loko nkarhi wo tsala wu fika, Swanyanya na Solani va ringetile ku hlohletela vadyondzikulobye ku ala ku tsala xikambelwana lexi.

Loko va vonile leswaku vadyondzikulobye va swi ala, Swanyanya u lo nyakwi, a hlanula swirhendze a huma etlilasini a hlundzukile. Solani u n'wi sarile hi le ndzhaku. Va te va nga si huma hi gedde ya xikolo, vo ta hlangana na vhene leyi a yi landza vona leswaku va ta ya nyika xitatimende exitichini xa maphorisa hi nandzu wa ku tlhakisiwa ka vona va ambarile yunifomo.

Mhaka leyi yi hlamarisile vadyondzikulobye kun'we na vadyondzisi va xikolo xa Titirheleni hinkwavo. N'wina vantshwa va hina, a hi rhangiseni dyondzo emahlweni.

XITSHURIWA XA B

[Xifaniso xi huma eka *Curriculum News* ya *Department of Basic Education* ya Mudyaxihi 2011]

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA A

- 1.1 Xana Swanyanya na Solani a va nghena exikolweni xihi? (1)
- 1.2 Swanyanya na Solani va sukile hi nkarhi wihi exikolweni va famba na vachayeri va dyilori? (1)
- 1.3 Siva vangwa leri pfulekeke exivulweni lexi landzelaka hi nhlamulo yin'we eka leti nga laha hansi:
- Ku hlanula swirhendze i ...
- A ku tsutsuma swinene onge wo chavisiwa hi xin'wana.
- B ku famba u karhi u ba swigingi.
- C ku huma u famba hi ku nyandlamela hikokwalaho ko hlundzuka. (1)
- 1.4 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumaka eka xitshuriwa lexi? (2)

- 1.5 Xana vavanuna lava a va ri edyilorini a va ri na vumunhu bya njhani? Boxa timhaka tinharhu ntsena. (3)
- 1.6 Nyika tinhlamuselo ta leswi landzelaka:
- 1.6.1 Loko dyambu ri ku lava ra wena. (2)
- 1.6.2 Xivambalana xa buba. (2)
- 1.6.3 Ku khomisa nyoka. (2)

XIVUTISO: XITSHURIWA XA B

- 1.7 Vanhu lava nga eka xitshuriwa xa B va nga va va ri kwihi? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 1.8 Va nga va va endla yini? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 1.9 Hi ku vona ka wena vanhu lava nga laha xifanisweni va nga va va titwa njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 1.10 Xana xifaniso lexi xi ku tisela yini emiehleketweni? (2)
- 1.11 U nga vula yini hi marito ya jaha leri nga laha xifanisweni? (2)

XIVUTISO: XITSHURIWA XA A NA XA B

- 1.12 Kombisa hilaha maendlelo lama nga eka XITSHURIWA xa A na xa B ya hambaneke hakona. (2)
- 1.13 Kombisa hilaha maendlelo lama nga eka XITSHURIWA xa A na xa B ya yelanaka hakona. (2)
- 1.14 Pimanisa swendlo swa vanhwanyana lavambirhi lava nga eka XITSHURIWA xa A na xa vanhwanyana lava nga eka XITSHURIWA xa B. (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2**

Hlaya XITSHURIWA XA C lexi nga laha hansi lexi vulavulaka hi swivangelo swa tinghozi ta le magondzweni.

TSUNDZUKA: U languteriwa ku endla leswi landzelaka:

- Komisa/Katsakanya leswi mutsari a swi vulaka mayelana na swivangelo swa tinghozi ta le magondzweni hi marito ya wena n'wini lama nga hundziki 90.
- U nga onhi mongo wa xitshuriwa.
- Tsala nkomiso/nkatsakanyo wa wena hi ku tirhisa ndlela yo xaxameta timhaka/tipoyinti/ndzimana.
- A wu fanelangi ku tsala nhlokomhaka ya nkomiso/nkatsakanyo.
- Tsala ntsengo wa marito lama u ma tirhiseke emakumu ka nkomiso/nkatsakanyo.

XITSHURIWA XA C**XINGHANANGHANA XA DLAYISA**

Ximoko, Thembani na Khomisani a va hundzukile bandi na buruku hileswi a va twananisa xiswona. Loko ri xile a va landzelelana tanihi ndzhuti na n'wini wa wona. Loko wo tshuka u sukerile un'we wa vona, a wu tivitanerile tinyoxi ta ximumu. Vatswari va vafana lava a va hambanile hi xilo xin'we, ku nga ku debyisa matomu eka vana na ku ya vamba ku hundza mpimo. Tata wa Ximoko a a tshemba eka nkharisa leswaku hi wona wu ololoxaka n'wana loko a tshuka a hambolokile. Kasi vatswari va Thembani na Khomisani a va vula leswaku: 'xiondli xi ta ku ondlavu'. Vatswari lava, a va pfumelela Thembani na Khomisani ku chayela mimovha hambileswi a va ri na malembe ya khumentlhanu lawa ya nga pfumeleriki leswaku munhu a va na mapapila yo chayela movha. Kasi loko a ri Ximoko yena a a wu khoma ntsena loko a wu hlantswa. Hileswaku tata wa yena hi yena a a wu humesa egaraji a ya wu paka ebyanyini leswaku loko Ximoko a wu hlantswa, mati ya kona ya ta cheleta na byanyi hi nkarhi wun'we. Loko a hetile ku wu hlantswa, tata wa yena hi yena a ta wu ttherisela egaraji. Siku rin'wana vafana lava a va navetana hi ku tsakisa ka ku chayela mimovha. Ximoko mbuyangwana, a a nga ri na swo swi vula. A a tityela embilwini ya yena leswaku siku ximanga xi nga ta ka xi nga ri kona ekaya, xa hamba kondlo ri ta sala ri wu nghenela movha wa xona. Kunene vatswari va yena va vile na rendzo ro ya eDurban ku ya wisa kona. Ximoko u tshikile vamakwavo va ya emavhengeleni. Hiloko a sala a ya nghena ekamarini ya vatswari va yena. A fika a lavalava makhiya ku kondza a ya kuma. A fika a pfula nyangwa ya garaji. A nghena endzeni ka Ford Ranger a yi dumisa, yi pfumela. A yi humesa kahle. A nghena epatwini a kongoma eka Thembani na Khomisani. Loko a fika ekhoneni ya vumbirhi, o hlangana na gandaganda leyi a yi khurhela patu hikwalaho ka nkosi wa ka Ximitantsengele. Ximoko u rivarile leswi a a fanele ku swi endla. A ya chayisana na swikomumu swa gandaganda Ford Ranger yi helela kwalaho. Laha a nga huma hi kona ko tiviwa hi Xikwembu. U tsutsumisile xisweswo a ya nghena exihlahleni a nyamalala. Hi xamundzuku u thumbiwile hi vavasati lava a va tshova tihunyi a tisungile.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3**

Hlaya xinavetiso (XITSHURIWA XA D) lexi landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA D**TITLONYE HI XILO XA MAXANGU!**

Vatatana, titlonyeni ximumu lexi hi *Range Rover Evoque* ya manyunyu. Switulu swa kona wenoo, swi endliwile hi xikhumba xa hongonyi! Hina vampheheleni hi nga chava no tshama hi tiburuku ta hina ta swiqhivi. Wena, va ri **ku amberiwa i ku tson'wa**. Movha wa Range Rover Evoque i wa le henhla.

[Xifaniso xi huma eka phephahungu ra *Sowetan* ra 2 Nyenyankulu 2012]

3.1 Muteki wa xifaniso lexi a nga va a xi tekile a ri eka mpfhuka wihi wa matekelo ya swifaniso?

- A Wa le xikarhi.
- B Wa le kule.
- C Wa le kusuhi.
- D Wa le henhla.

(1)

3.2 Hikwalaho ka yini nhlokomhaka ya xinavetiso lexi yi tsariwile hi fonto leyikulu yi tlhela yi tikisiwa?

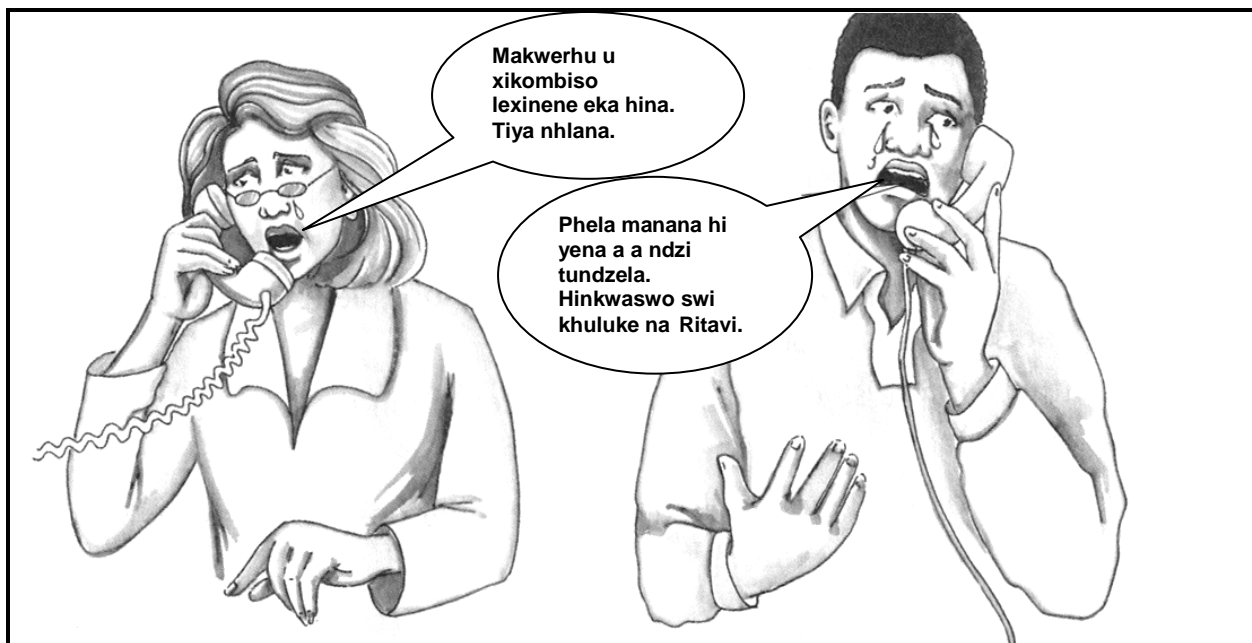
(1)

- 3.3 Tshaha ntila wun'we lowu kombaka mboyamelathelorin'we eka xinavetiso lexi. (1)
- 3.4 Kombisa leswaku xivuriso lexi nga laha hansi a wu ta xi tirhisa loko swi te yini. Ku amberiwa i ku tson'wa. (2)
- 3.5 Hikwalaho ka yini movha lowu wu navetisiwaka wu pfuriwile lwangu? (1)
- 3.6 Xana munavetisi a nga va a titwa njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 3.7 Hi ku vona ka wena, hikwalaho ka yini munavetisi a ku: 'Hina vampheheleni hi nga chava no tshama hi tiburuku ta hina ta swiqhivi'? (2)
- [10]

XIVUTISO XA 4

Xiya khathuni (XITSHURIWA XA E) leyi landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka yona.

XITSHURIWA XA E

[Xifaniso xi huma eka *Afrikaans vir Ons* ya ka Giredi ya 9 hi va ka Heinemann]

- 4.1 Hlamusela xivangelo lexi endlaka leswaku vanhu lava nga exifanisweni va vonaka va rila. (1)
- 4.2 Hi ku vona ka wena vanhu lava va nga va va titwa njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

- 4.3 Nyika nkomiso wa rito leri tikisiweke eka xivulwa lexi landzelaka:
Makwerhu, u **xikombiso** lexinene eka hina. (1)
- 4.4 Xiya swivulwa leswi landzelaka, kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka swona:
Makwerhu, u xikombiso **lexinene** eka hina.
Makwerhu, u xikombiso **xinene** eka hina.
Hi kwihi ku hambana loku nga kona hi matirhiselo ya marito lama nga tikisiwa eka swivulwa leswi nga laha henhla? (2)
- 4.5 Rito '**hinkwaswo**' eka xivulwa lexi nge: **Hinkwaswo** swi khulukile na Ritavi ri tirhisiwile hindlela yini? (2)
- 4.6 Nyika ntirho wa xiaki lexi tikisiweke exivulweni lexi landzelaka:
Phela manana hi yena a a ndzi tundzela. (2)

[10]**XIVUTISO XA 5**

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA F

1 Loko Khambani a suka ekaya ePfurhapfurha a a ku u ya lava ntirho eBilabila.
2 Saleleni, nsati wa yena, a a tsakile swinene hi ku tiva leswaku va ta hanya
3 tanihi van'wana, **hikuva swo fana na xinkwa a ku ri mukon'wana** emutini
4 wa vona. Phela Khambani u humile hi fasitere exikolweni. Loko a ha nghena
5 xikolo vadyondzisi a va nga siyi tibege ta vona exitafurhumu hikuva
6 hakanyingi a va kuma mali ya vona yi mirile milenge. **Swi vuyile swi kumeka**
7 **leswaku muendli wa mhaka i Khambani.** Leswi hi swin'wana leswi swi nga
8 endla leswaku a kala a ku swa xikolo thya, hikuva se a nga ha tiphini hi ku
9 tshamela ku hlekiwa.
10 **Leswi a a hlometerile xikolo, u thoriwile tanihi foromani eka khampani**
11 **yo endla maphepha yo thayipela eka wona eBilabila.** Haa, Khambani loko
12 xi famba a wu kuma makatla lawa ya tlakukele ehenhla onge i phikoko. Loko
13 kona mininjhere o va a nga ri kona entirhweni, **vatirhikulobye a va dyile na**
14 **xona eka Khambani Masweko.**
15 **Va ri lexi tsikiwaka i xo koma hi voko xa le mbilwini a xi tsikeki.** A swi
16 hetangi tin'hwetit ti nga ri tingani Khambani a nga tlhelelangi eka mikhuva ya
17 yena yo yiva. Leswi a a ya ekaya endzhaku ka mavhiki mambirhi, u sungurile
18 ku hamba a yiva mabokisi ya maphepha ya kwale femeni a muka na wona.
19 Ku **hele** lembe mhaka leyi a ri karhi a yi endla. Mininjhere wa feme a a nga
20 voni nchumu tanihileswi a a n'wi tshembile ngopfu. Loyi a nga thumba
21 xihundla lexi i Pfatlanya. Loko Pfatlanya a vhakile ekaya u vonile vanhu va ri
22 karhi va xava maphepha yo phutseriwa ku fana na ya le femeni eka
23 Khambani. Loko Pfanyanya a tlhelela efemeni, u lumile mininjhere ndleve,
24 kutani ku endliwa vulavisisi, kavaloko Khambani a heleriwa hi ntirho.

- 5.1 Xana u twisisa yini hi xivulwa lexi nga eka ntila wa 13–14 lexi nge:
Vatirhikulobye a va dyile na xona eka Khambani Masweko? (2)
- 5.2 Tsala xivulwa xin'wana hi rito leri tikisiweke, u humelerisa nhlamuselo yo hambana na ya xivulwa lexi nga laha hansi lexi nga eka ntila wa 19 eka xitshuriwa:
Ku **hele** lembe mhaka leyi yi ri karhi yi endleka. (1)
- 5.3 Yisa xivulwa lexi landzelaka lexi nga eka mintila ya 10–11 endzeni ka xitshuriwa eka tlhelo ra nandzulo.
Leswi a a hlometerile exikolo, u thoriwile tanihi foromani ekhampanini yo endla maphepha yo thayipela eka wona eBilabila. (2)
- 5.4 Tlhela u tsala xivulwa lexi landzelaka lexi nga eka ntila wa 15 endzeni ka xitshuriwa kambe u lulamisa swihoxo leswi nga kona swa matsalelo.
Va ri lexi tsikiwaka i xo koma hi voko xa le mbilwini a xi tsikeki. (2)
- 5.5 Tlhela u tsala xivulwa lexi landzelaka lexi nga eka mintila ya 6–7 endzeni ka xitshuriwa u sungula hi rihlanganisi leri tikisiweke:
Swi vuyile swi kumeka **leswaku** muendli wa mhaka leyi i Khambani. (2)
- 5.6 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi, leyi hlamuselaka xivulwa lexi landzelaka lexi nga eka mintila ya 3–4 endzeni ka xitshuriwa
Hikuva swo fana na xinkwa a ku ri mukon'wana emutini wa vona.
A Emutini wa Khambani a va rhandza ngopfu xinkwa.
B Emutini wa Khambani xinkwa a xi kala.
C Emutini wa Khambani a va nga xavi xinkwa.
D Emutini wa Khambani a va nyenya xinkwa. (1)

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30
NTSENGO WA TIMARAKA: 70